

**ISLOM MEROS HUQUQIDA AYOLLARNING ULUSHLARI:
“SIROJIYA” VA “AHKOM AL-MAVORIS” ASARLARINING QIYOSIY
TAHLILI**

Ahmedova Shahnoz Ganidjanovna

O‘zbekiston xalqaro islom akademiyasi

Islomshunoslik mutaxassisligi

2-bosqich magistranti

shahnoza881903@gmail.com

Telefon raqami +998994767623

Islom meros huquqi (faroiz ilmi) doirasida ayollarning ulushi haqidagi masala dolzarb ahamiyatga ega. Chunki Qur’onda aniq belgilangan meros ulushlari ichida erkak va ayol qarindoshlar o’rtasidagi nisbatlar ko’pincha e’tiborni tortadi. Xususan, hozirgi kunda ba’zi munozaralarda islomdagi meros taqsimoti ayollarga nisbatan adolatsiz emasmikan degan savollar ko’tariladi. Bu mavzuni **ilmiy yondashuvda o’rganish** uchun ishonchli manbalarga murojaat qilish zarur. Ushbu maqolada aynan ikki asosiy manbaga – hanafiy meros huquqining mumtoz qo’llanmasi **“Sirojiya”** hamda zamonaviy olim Muhammad Toha Abu-l-Ulo Xalifaning **“Ahkom al-Mavoris”** asariga tayangan holda tahlil olib boriladi. Tadqiqotdan ko’zlangan maqsad – shu ikki asarning yondashuvlarini qiyoslab, islom huquqida ayollarning merosdagi ulushlari qanday izohlanganini yoritishdir. Shuningdek, merosdagi ayol ulushlari va oilaviy-iqtisodiy mas’uliyatlar o’rtasidagi bog’liqlik fiqhiy nuqtai nazardan ko’rib chiqiladi. Mazkur mavzuni yoritishda G’arb manbalari yoki zamonaviy huquqiy tizimlar tahliliga murojaat qilinmaydi, balki faqat **islomiy manbalar** doirasida (yuqoridagi ikki asar asosida) ilmiy mushohada yuritiladi.

Asarlarning yondashuvi: “Sirojiya” va “Ahkom al-Mavoris”

“Sirojiya” (asl nomi *Al-Faroid as-Sirajiyya*) – hanafiy fiqhda meros masalalariga doir eng mashhur an’anaviy qo’llanmalardan biridir. Uning muallifi **Sirajiddin as-Sajavandiy** (vafoti taxm. 1203 milodiy) bo’lib, u o’z davrining mohir

meros huquqi olimi edi. “Sirojiya” asari IX–XIII asrlardan boshlab musulmon olimlari oʻrtasida keng tanilgan va oʻrganib kelingan. Ushbu asar **mantiqiy va matematik yondashuv** bilan ajralib turadi – unda meros taqsimoti qoidalari aniq formulalar va misollar yordamida bayon qilingan. Masalan, muallif barcha ehtimoliy meros holatlarini tartib bilan sanab oʻtadi, ulardagi har bir vorisning ulushini *kasrlar va oʻlchovlar* orqali hisoblashga doir qoidalarini beradi. Asarda **ilmiy uslub** va qisqa, loʻnda ifoda qoʻllanilgan boʻlib, mazmun murakkab boʻlsa-da, tili oddiy va tushunarli tarzda bayon etilgan (Sajavandiy, n.d.). Bu qoʻllanma asrlar davomida koʻplab sharh va tarjimalarga sazovor boʻlgan hamda meros masalalarini oʻrganishda *asosiy darslik* vazifasini oʻtab kelgan (Sajavandiy, n.d.). **Matematik yondashuv** deganda, “Sirojiya”da ulushlarni chiqarishda maxsus usullar – masalan, *madorij* (ulushlarni eng kichik umumiy maxrajga keltirish), *avl* (kasrlar yigʻindisi 1 dan oshsa, ulushlarni kamaytirish) va *rad* (vorislar qolgan mablagʻni qayta taqsimlashlari) kabi hisob-kitob usullari batafsil tushuntiriladi.

“**Ahkom al-Mavoris**” esa Misr olimi **Muhammad Toha Abu-l-Ulo Xalifa** (2008) qalamiga mansub zamonaviy asardir. Bu kitob nomidan maʼlum boʻlishicha (*“Ahkom al-Mavoris” – Meros hukmlari*), u islom meros huquqini keng qamrovli tarzda tadqiq qiladi. Muallif asarning tag sarlavhasida uni *“1400 ta merosga oid masalani oʻz ichiga olgan amaliy tadqiqot (dirasa tatbiqiyya)”* deb taʼriflagan (Xalifa, 2008). **Tafsiriy va maqosidga asoslangan yondashuv** deganda, Xalifa meros hukmlarini faqat raqam va formulalar bilangina cheklab qoʻymay, balki ularning **Qurʻondagi manbalarini tafsir qiladi** va **shariat maqsadlari (maqosid ash-sharia)** nuqtai nazaridan izohlaydi. Asar avvalida muallif meros oyatlarining nozil boʻlish sabablari hamda islom paygʻambari davrida ayollarning meros olish huquqiga oid voqealarga toʻxtalib oʻtadi. Shuningdek, u har bir voris turining ulushi orqasida yotgan **hikmat va adolat mezonlarini** muhokama qiladi. Masalan, *“Ahkom al-Mavoris”*da merosdagi 2:1 nisbat (yaʼni erkakning ulushi ayolnikidan ikki baravar koʻpligi) **oilaviy masʼuliyatlar bilan bogʻlab** tushuntiriladi - erkakning moliyaviy yuklari koʻproq ekani tufayli uning ulushi katta boʻlishi shariat adolatiga muvofiq deb izohlanadi (Xalifa, 2008). Umuman olganda, Xalifa asari **klassik**

qoidalarga sodiq qolgan holda, ularni zamonaviy o'quvchiga yangicha uslubda - Qur'on va sunnat dalillari, hayotiy misollar va maqosid al-shariat nuqtai nazari orqali - yetkazishni maqsad qilgan. Demak, "*Sirojiya*" va "*Ahkom al-Mavoris*" asarlari meros masalalarini yoritishda biri – **an'anaviy-matematik**, ikkinchisi – **tafsiriy-maqosidiy** uslubni namoyish etadi, har bir bandni Qur'on sunnat dalillari bilan bog'laydi.

Ayol ulushi va iqtisodiy mas'uliyatlar o'rtasidagi fiqhiy bog'liqlik

Islom huquqida merosdagi ayol va erkak ulushlari o'rtasidagi tafovutlar bevosita ularning *oilaviy-iqtisodiy majburiyatlari* bilan uzviy bog'liq holda belgilangan (Xalifa, 2008). Bu fiqhiy bog'liqlikni tushunish uchun islom oilaviy huquqidagi bir nechta prinsiplarni esga olmoq lozim. **Birinchidan**, erkak kishi o'z oilasining boquvchisi va mas'ulidir. Qur'onda erkaklar "ayollarning muhofizi va ta'minotchisi" ekani aytiladi (an-Niso, 4:34) – bu degani, ota o'z farzandlarini, er o'z xotini va farzandlarini moddiy jihatdan ta'minlashga majbur. Ayollarga esa shariatda **nafaqa majburiyati** yuklanmagan: onaning farzandlarini moddiy ta'minlashi farz hisoblanmaydi (balki otaning zimmasida), xotin ham erga nisbatan moliyaviy ta'minot berish majburiyatiga ega emas. **Ikkinchidan**, islom huquqida ayol kishi nikohlanayotganda mahr oladi va nikoh qurilgach, uning butun ta'minoti er zimmasiga tushadi – ya'ni ayolning shaxsiy moliyaviy xavfsizligi uchun boshqa mexanizmlar mavjud. Erkak esa aksincha, nikohda mahr to'laydi, oilasini moddiy qo'llab-quvvatlaydi va hatto qarindosh ayollarga (onasi, opa-singillari, qizlari) zarurat tug'ilsa, homiylik qiladi. Demak, **erkakning umumiy moliyaviy yuklamasi ayolnikiga qaraganda og'irroq**.

Shu sababli, meros taqsimotida Alloh taolo **erkak va ayol ulushlarini tenglashtirmagan**, balki *har kimning ehtiyojlari va mas'uliyatlariga mos adolatli* nisbatni joriy qilgan. Masalan, o'g'il va qiz farzand o'rtasidagi **2:1 nisbat** (yoki aka-uka va singil o'rtasidagi 2:1) bejiz emas – o'g'il farzand olgan merosining katta qismini keyinchalik oilasiga, opa-singillariga yoki boshqa qarindoshlariga sarflashi mumkin, qiz esa olgan ulushini asosan o'z ehtiyojiga sarflaydi yoki boqimandasi bo'lgan taqdirda ham, uning mavjud moli undan tortib olinmaydi. Haqiqatda, islom

meros tizimida *ayolning mol-mulk huquqi kafolatlangan*: u merosda olgan o'z ulushiga to'liq egalik qiladi va bu molni hech kim (hatto eri ham) undan tortib ololmaydi – boshqa tomondan esa, erkak olgan meros mablag'ini oilasi manfaati yo'lida ishlatishi shart bo'lishi mumkin (masalan, voyaga yetmagan singillarini turmushga berish, onasiga qarash va hokazo). **“Ahkom al-Mavoris”** muallifi ushbu bog'liqlikni maqosid al-shariatga muvofiq ravishda sharhlab, *merosdagi nisbatlar* genderlar o'rtasidagi umumiy iqtisodiy muvozanatni ta'minlashini qayd etadi (Xalifa, 2008). *****“Sirojiya”*****da esa bu bog'liqlik bevosita matnda ko'p ochib berilmaydi, lekin ba'zi o'rinlarda erkak vorislarning ayollarga nisbatan ustun qo'yilishi sababi sifatida *“erkaklar qavvam (mas'ul) ekanliklari”* eslatib o'tiladi (Sajavandiy, n.d.). Masalan, asarda vorislar sanab o'tilganda: *“Erkaklar ayollarga nisbatan avval zikr qilindi, chunki ular ayollar ustida qavvamdir (mas'uldir)”* mazmunidagi jumla mavjud (Sajavandiy, n.d.). Bu ishora ham aslida yuqoridagi Qur'on printsiplig borib taqaladi. Shunday qilib, fiqhiy manbalarda ayollarning merosdagi nisbatan kichikroq ulushi *ular zimmasidagi kichikroq iqtisodiy mas'uliyatlar* bilan bog'lanadi. Islom huquqi nuqtai nazaridan, bu bog'liqlik adolat tamoyilini buzmaydi, balki aksincha, oilada har kim o'z vazifasiga yarasha haqqa ega bo'lishini ta'minlaydi. Zero, ayol kishi merosdan tashqari ham eridan nafaqa oladi va shu kabi *qo'shimcha himoyalarga* ega; erkak esa ko'pincha o'z merosidan tashqari, boshqalarga ham sarf qilish yo'li bilan oilaviy qarzlarni ado etadi.

Xulosa o'laroq, mazkur maqolada **“Sirojiya”** va **“Ahkom al-Mavoris”** asarlariga tayanib, ayollarning merosdagi ulushlari fiqhiy va iqtisodiy asosda tahlil qilindi. **“Sirojiya”**da an'anaviy, qisqa va matematik yondashuv mavjud bo'lsa, **“Ahkom al-Mavoris”** esa tafsiriy, daliliy va maqosidiy yondashuvni taklif qiladi. Har ikki asarda ayollarga belgilangan ulushlar Qur'oni karim asosida aniq bayon etilgan bo'lib, ularning har biri fiqhiy jihatdan asosli hisoblanadi.

Ayollarning merosdagi ulushlari o'zlarining jamiyatdagi ijtimoiy maqomi va iqtisodiy mas'uliyatlariga muvofiq tarzda taqsimlangan. Bu ulushlar nafaqat tenglik, balki adolat mezonlariga asoslanadi. Fiqhiy manbalar bu borada ayollar huquqlarini himoya qilgan va ularning merosdagi o'rnini ishonchli asoslar bilan belgilab bergan.